תכנית "אדמה"

על הקשר בין אדם לאדמתו

بـــرنـامج «الأرض»

حول العلاقة بين الإنسان وأرضه

מדריך למורים

מהדורה ניסיונית

مرشد للمعلمين

طبعة تجريبية

תכנית "אדמה"
על הקשר בין אדם לאדמתו

برنامج «الأرض»
حول العلاقة بين الإنسان وأرضه

מדריך למורים

מהדורה ניסיונית

مرشد للمعلمين

طبعة تجريبية

תכנית"אדמה" על הקשר בין אדם לאדמתו

برنامج «الأرض» حول العلاقة بين الإنسان وأرضه

צוות התכנית

מובילת צוות: עדה סוידובסקי

צוות כתיבה: תמר וורטה-זהבי, פאתנה סאחב, עדה סוידובסקי, וורדה סעדה גרגס

יעוץ מדעי: דר' מיכל מוטרו

עריכה לשונית: דניה לב טוב

תרגום, עיצוב והפקה: אוריינטציה - תרגום, הפקה ופרסום בע"מ

طاقم البرنامج

رئيسة الطاقم: عاده سيدوسكي

طاقم كتابة المادة: تمار ڤارطا – زهاڤي، فاتنة الصاحب، عاده سيدوڤسكي، وردة سعدة جرجس

الاستشارة العلمية : د. ميخال موترو

تدقيق لغوي: دانيا لڤ طوڤ

التعريب، التصميم والانتاج: اورينتاتسيا – ترجمة، انتاج ودعاية م.ض

תודה על התרומה המקצועית לקיפאח אבו-אלהיג'יא, גלית אדמוני, ניבאל בוקאי,

תודה על התמיכה למנהלי בית ספר גליל: נועה צוק, כמאל אבו יונס.

نتقدم بالشكر إلى كل من كفاح أبو الهيجا وجليت أدموني ونبال بقاعي على مساهمتهم المهنية

كما ونتقدم بالشكر إلى مدراء المدارس في الجليل: نوعا تسوك، وكمال أبو يونس.

ניהול פרוייקט: דר' אסתר (אתוש) קסלר

إدارة المشروع: د. إستر (إيتوش) كسلر

פיתוח התוכנית התאפשר הודות לתמיכה הנדיבה של ממשלת ארצות הברית, באמצעות שגרירות ארצות הברית בתל-אביב.

تم تطوير هذا البرنامج بفضل الدعم الكريم الذي قدمته حكومة الولايات المتحدة الأمريكية بواسطة السفارة الأمريكية في تل أبيب.

פתח דבר

תכנית האדמה מבוססת על הרעיון לעסוק בנושא המורכב של הקשר אדם- אדמה, בדגש על ההיבטים האקולוגיים, אדמה וסביבה, היחס התרבותי והדתי לאדמה, הצורך בטריטוריה לבני אדם כיחידים וכקבוצות, אומנות האדמה ועוד.
בתכנית ישולבו מרכיבי ידע מתחומים דיספלינאריים שונים בהיבטים חברתיים, רגשיים ויצירתיים.
תכנית הלימודים מיועדת ללימוד בכיתות ג׳- ה׳ וכוללת מקראה לתלמיד, כרטיסי הפעלה למורה, חוברת הדרכה למורה וחומרי העשרה נוספים למורה.
אין זה מקרה שאדמה היא אחת מתכניות הלימודים הראשונות שפותחו על יד עמותת יד ביד. אדמה והיחס אליה הוא בלב תרבותם של העמים כולם, אך הדבר נכון במיוחד לעמים היהודים והערבים החיים היום בישראל.

לשמים משמעויות שונות- כש״השמים הם הגבול״, השמים מסמלים את השאיפה, ״להגיע לשמים״ משמעותו להגשים חלום ו״להיות בשמים״ זה להיות שמח.
האדמה היא הבסיס, היא הקרקע מתחת לרגלינו, היא היציבות. להיות עם שתי רגליים על הקרקע, עם האדמה.
מהאדמה מגיע המזון שלנו החיוני להישרדותנו. באדמה טמונים העבר שלנו והעתיד שלנו ואילו בהווה היא מקור לקונפליקט.
תכנית זו מטפלת באדמה מהיבטים שונים. היא מספרת על היחס לאדמה ועל משמעותה בתרבות היהודית והערבית ומסתכלת על האדמה ממבט אוניברסאלי יותר. היא מתייחסת גם להיבטים של אדמה המהווים מקור לחלק מהקונפליקט ומלמדת איך לשמור על האדמה עבור הדורות הבאים.

ברצוננו להודות לכל האנשים שלקחו חלק בהכנת התכנית, על ההשקעה והמקצועיות שלהם ולאחל הצלחה לכל שמשתמשים בתכנית.

ג׳וזי מנדלסון   אמין ח׳לף
מנהלים שותפים
עמותת יד ביד

מבוא

תכנית אדמה מהי?

"אדמה" היא תכנית לימודים בערבית ובעברית העוסקת בנושא מְרֻכָּז חשוב, הוליסטי ורב-פנים.

"אדמה" הוא נושא עשיר ומרתק מצד אחד, אולם גם טעון ומורכב פוליטית, ערכית ורגשית מצד שני. מטרת התכנית היא לטפל בנושא לעומקו, ברמה שמתאימה לילדים בגיל בית-הספר היסודי, כאשר המגמות הן להתמודד עם מורכבות סוגיית האדמה ולהציע נקודת מבט שמאפשרת חיים משותפים באותה חלקת ארץ.

התכנית מתייחסת להיבטים המדעיים והתרבותיים ברמה כלל עולמית ומקומית. במהלך התכנית הילדים נחשפים לידע גיאולוגי, ביולוגי, תרבותי, פולקלוריסטי, אקולוגי, אומנותי ועוד... תוך שהם חווים ומתנסים במגוון גדול מאוד של פעילויות ודרכי למידה.

נוסף על הידע שאותו ירכשו הילדים, על רמותיו השונות, מאפשרת העבודה על הנושא פיתוח חשיבה פיתוח מיומנויות למידה ופיתוח מיומנויות חיים חשובות, כגון: מיון, בחירה, שיתוף-פעולה, יצירה וכו'... וכן מעמידה בפניהם אפשרות להעצמת המודעות העצמית והמודעות לסביבה.

בכל כרטיס פעילות ציינו חלק מהמטרות והעקרונות אשר עומדים בבסיסה של הפעילות. מטרות נוספות ישיגו הילדים והמורים המשתתפים באופן טבעי.

התכנית אמנם כוללת מספר רב של היבטים אך יחד עם זאת, היא מודולארית וניתן להשתמש בחלקים ממנה.

מסגרת העבודה בתכנית "אדמה"

התכנית מיועדת לעבודה במהלך כמה חודשים במסגרת הנושא המרכז לכיתות ג'-ד'-ה' וחלק ניכר מתאים אפילו לכיתה ו'.
מדי שבוע יוקצו כמה שעות לימוד לעבודה בנושא האדמה.
מדי פעם מומלץ לעבוד על הנושא במשך יום שלם, נוסף על השעה השבועית, ולבצע מעין מרתונים בתחומים שונים הנוגעים בנושא.

עקרונות ומטרות

הרציונל הפדגוגי והערכי נובע מה"אני מאמין" של עמותת יד ביד. לפניכם כמה נקודות חשובות שעמדו לנגד עיני הכותבים:

* התייחסות רב-תרבותית.
* פיתוח ממדי האישיות באופן כּוּלִי.
* אינטגרציה בין היבטים שונים של הנושא.
* גיוון במטרות, ממטרות-על למטרות אופרטיביות ומרכישת ידע ברמות שונות, לפיתוח מיומנויות לימוד וחיים.
* דגש על היכרות עם דברים חדשים, עולמות חדשים, אנשים, מקומות ודרכי חיים.
* דגש על ערכים והתנהגויות ההולמות את האידיאולוגיה של החינוך הדו-לשוני:
ערכי כבוד הדדי, דמוקרטיה, שוויון וסובלנות. גישה אִכפתית לקרוב ולרחוק ומעורבת חברתית פעילה. ונוסף על כל אלה, חשיבה ביקורתית מחד גיסא ויצירתיות פעילה, מאידך גיסא.
* בכל תת-נושא קיים מרכיב של ידע ברמות שונות, מרמה של פריט מידע ועד למושגים גבוהים, הבנת תופעות, הכללות ותיאוריות.
* על סמך הידע נבנית במהלך הנושא תשתית של עבודה על המודעות ועל תהליך של התפתחות ובנייה ברמה האישית והחברתית.
* בכל תת-נושא ישנן אפשרויות רבות להעמקת הידע הלשוני על רבדיו השונים.
* גיוון בדרכי הלמידה.
* גיוון במסגרות הלמידה - למידה אינדיווידואלית, למידה קבוצתית ולמידה כיתתית.
* פעילויות מובנות ופעילויות פתוחות, נובעות וזורמות.
* גיוון באופני ההבעה,כגון: שיחה, כתיבה, ציור,משחק, מוסיקה וכו'...
* עשייה ומעורבות של הלומדים.
* התייחסות לשונוּת בין הלומדים.
* תכנון מודולארי ופתוח.

פירוט פרקי התכנית

התכנית כוללת

* מדריך למורות ולמורים.
* ארבעים ושניים כרטיסי פעילות למורים ולמורות העוסקים בהיבטים השונים של הנושא.
הכרטיסים כוללים רקע עיוני, עקרונות ומטרות ופעילויות.

מתוך הכרטיסים

עשרה כרטיסים מתורגמים מערבית לעברית.
עשרה כרטיסים מתורגמים מעברית לערבית.
עשרים ושניים מהכרטיסים קיימים בשלב זה רק בעברית, בהמשך הם יתורגמו לערבית.
* שש חוברות פעילות ותמונות מצורפות העוסקות בסיפורים מקומיים על יהודים וערבים בארץ. החוברות מופיעות בערבית ובעברית.
* שתי מצגות של סיפורים אינטראקטיביים לילדים, בעברית ובערבית.
* מקראה לילדים הכוללת קטעי קריאה, תמונות ושרטוטים המלווים את כל כרטיסי הפעילויות.

כרטיסי פעילות למורים ולמורות

כרטיסי הפעילות למורים ולמורות מבטאים את הפרקים והתחומים השונים של התכנית.
לפניכם פירוט הנושאים, כפי שהם באים לידי ביטוי בכרטיסי הפעילות. ראוי לציין כי סדר הפרקים המופיעים כאן מאורגן לפי ההיבטים השונים של הנושא ואינו מחייב את מהלך העבודה בכיתה.

אנו שייכים לאדמה -	חשיבותה של האדמה והתייחסות אליה בתרבויות שונות.
אדמה מי את -	מרכיביה של האדמה: מינרלים, חומר אורגני, מים ואוויר.
בית-חרושת לאדמה -	כיצד נוצרת האדמה בטבע?
גיאולוגיה, תורת האדמה -	המדע והמדענים העוסקים בחקר האדמה.
אדמות מאדמות שונות -	על סוגי קרקעות בכלל, ועל קרקעות הארץ בפרט.
חול אשר על שפת הים -	מרכיבי החול, היווצרותו ושימושיו.
אדמה, גם על הירח... -	טיבה של אדמת הירח.
רגליו באדמה וראשו בשמים - קרקע וצמחייה.	

האם אני נטוע או תקוע? -	האופן שבו שורשי הצמחים נאחזים בקרקע.
אדמה בכל מחיר -	על צמחים "הנחושים" למצוא אדמה, להשריש ולחיות.
העולם התחתון -	בעלי-חיים החיים באדמה.
בעלי-חיים חומים ואחרים -	על שיטות הסוואה.
בתים מאדמה -	על בעלי-חיים ובני-אדם החיים מבתים העשויים מאדמה.
אדמתי, אדמתך, אדמתנו -	טריטוריאליות בקרב בעלי- חיים, בני-אדם, קבוצות ועמים.
כיצד נבראה האדמה? -	מיתוסים ותיאוריות על הבריאה בעמים שונים.
דת ומדע -	היחס לאדמה לפי ההשקפה המוסלמית, הנוצרית והמדעית.
אדם ואדמה ביהדות -	חוקים ומצוות הנוגעים ליחס לאדמת ארץ-ישראל.
מגלי עולם -	החיפוש אחרי טריטוריות וגילוין של תרבויות חדשות.
מושגים בערבית ובעברית -	שורשים ומובנים משותפים למילים מתחום האדמה בשפות האחיות, ערבית ועברית.
בזיעת אפיך תאכל לחם -	על חקלאות ועבודת האדמה בעבר, בהווה ובעתיד.
אימא אדמה -	האדמה כישות אימהית מולידה, מטפלת ומכילה.
אומנות האדמה -	זרמים באומנות העוסקים באדמה ובמשמעויותיה השונות.
קרקע ספורטיבית -	על מגרשי הספורט השונים כביטוי לתחרות טריטוריאלית אישית וקבוצתית הוגנת ובעלת כללי משחק הגיוניים וברורים.
אני אדמה -	תכונות, ביטויים והשלכותיהם לגבי עצמי.
אדמה עם כנפיים -	על דמיון ואדמה.
עץ הזית -	כסמל לאחיזה רבת שנים ושורשים באדמה.
יום החריש -	חג חקלאי שנחוג בבתים ערביים רבים.
כלי חרס -	החרס, שמקורו באדמה, משמש כבר אלפי שנים לעשיית כלים, כלי-בית וכלי-עבודה חקלאיים.
רקמה ואדמה -	כל אזור כפרי בארץ מאופיין במוטיבים ייחודיים של הרקמה הפלסטינית על שמלות הנשים.

סברס -	שיח הצבר כמאפיין את אזורנו וכמסמן גבולות לנחלות ולחצרות.
שומרי האדמה -	על הרס הקרקע בשל מעשי האדם ועל השמירה עליה.
טבון -	תנור האפייה המשותף בעיר ובכפר.
שירת האדמה -	שירים חקלאיים ואחרים מתוך רפרטואר השירה העממית הערבית.
היו היו... -	סיפורי-עם על אדמה ועל אדם.

אוסף סיפורי עמים שונים, בעיקר של עמים השוכנים באזורנו, הקשורים לנושא האדמה.
הסיפורים:

מעשה האדמה ושני שכנים
אדמה בנעליים
אם ירד גשם, אישה
השמחה האמיתית
העשירים והעניים
מה כדאי להיות?
חוני המעגל
שני אחים

ולסיום - פעילות סיכום לנושא האדמה

חוברות פעילות סביב סיפורים

ישנן שש חוברות פעילות סביב סיפורים בעברית ובערבית. כל חוברת עוסקת בפן אחר של הנושא וכוללת סיפור מרכזי, תמונות ופעילויות המלוות את הסיפור.

אדם אוהב את אדמתו

סיפורה של סבתא ורדה - הקשר בין אדם לאדמתו מניבת הפרי.

אומנות מאדמה

סיפורו של האומן סלימאן מנסור - יצירה ומשחק באדמה ובוץ.

קרקעות וצומח

השנה הראשונה של יוסף חיים בארץ הקודש - על חקר הקרקעות המתאימות לגידול חקלאי, ועל חלחול והנבטה בקרקעות שונות.

המוציא לחם מן הארץ

האוצר - האדמה כאוצר וכמקור מזון, תהליך הכנת הלחם ועל צער הניתוק מהאדמה.

אדמה שרופה–קרמיקה

אגדת מעיין האהבה - אדמת החרסית, קדרות וארכיאולוגיה.

גיאוגרפיה מקומית ואקולוגיה

למי שייך השביל - על אבנים שסוקלו, דילמות בנושא פגיעה סביבתית ומפת קרקעות.

לחוברות מצורף אוסף של תמונות המתארות עבודות חקלאיות של הפלאח וכן תמונות מעבודותיו של האומן סלימאן מנסור.

מצגות

מצורפות לתכנית שתי מצגות אשר מביאות את הסיפורים של סבתא ורדה ושל האומן סלימאן מנסור, בכתב, בצליל ובתמונה.
המצגות כתובות בצורה פשוטה ומתאימה לילדים ומלוות בהנפשה חביבה ואטרקטיבית. המטרה היא לגרות את הילד לקרוא סיפור הקשור לתכנית אדמה בשתי השפות, תוך דגש על הקריאה הנכונה והמבטא. העבודה מתבצעת תוך כדי השמעת קול ואפשרות לחזרות בהתאם לרמת הילד ולאופן שבו הוא קולט את השפה. נוסף על כך, קיימים במצגות קישורים למשמעות המילים שבטקסט, וקישורים למשמעות החברתית או ההיסטורית של האירועים בסיפור.

מקראה לילדים

האדמה שעליה אנו חיים
המקראה לילדים היא אוסף של כארבעים קטעי קריאה המלווים את פרקי נושא האדמה. כל הקטעים מתורגמים לשתי השפות, עברית וערבית. לקטעים מצורפים תמונות ושרטוטים. קטעי הקריאה מיועדים לקריאה מונחית משותפת בכיתה. חומר הקריאה דורש בדרך-כלל הסבר ודיון נוספים והוא מספק תשתית לבניית מסד של ידע והעמקה בנושא.

דרך העבודה

מוצע שלכל ילד תהיה מחברת מיוחדת המיועדת לנושא ומקראה.
בכל שיעור, או קבוצת שיעורים, תבחר המורה כרטיס פעילות המבטא פן אחד של הנושא הנראה לה ראוי ורצוי בשלב שבו עומדת הכיתה. המורה תקרא בעיון את הרקע העיוני ותיטיב לעשות אם תקרא עוד על הנושא ממקורות אחרים.
כדאי לקרוא בקול רם בכיתה את הטקסט במקראה המלווה את כרטיס הפעילות. אפשר לעשות זאת לפני שמתחילים בפעילות, במהלכה או בסיומה של הפעילות כטקסט מחזק ומסכם. הילדים ירשמו במחברת את שם הפרק, את העובדות העיקריות המובאות בו וחלק מפעילויות הכתיבה והיצירה. בכל כרטיס מוצעות פעילויות שונות אשר מתוכן המורה תבחר את המתאימות ביותר.
התכנית רצופה ברעיונות ובאתגרי חשיבה וכתיבה.
במקביל לעבודה המשותפת בכיתה ניתן להציע לילדים משימות כתיבה בבית או בבית-הספר.

הצעות למסלולי ביצוע

בוודאי שמתם לבכם לעובדה שהכרטיסים אינם ממוספרים. הסיבה לכך היא אופייה המודולארי של התכנית, ולכן אין סדר קבוע ונוקשה במהלכה. כל מורה יכול לבחור את סדר תת-הנושאים כראות עיניו. עם זאת, ברצוננו להציע כמה מסלולים אפשריים:

1. ניתן להשתמש בסדר כרטיסי הפעילות המופיע במדריך זה, כאשר ההיגיון העומד בבסיסו הוא לימוד של האספקט המדעי כבסיס הידע בנושא. אחריו ניתן להביא בפני הילדים את הצד האנושי של הקשר והיחס לאדמה ובעקבותיו את הפן התרבותי והאומנותי.
   את חוברות הפעילות בעקבות סיפורים ניתן לשלב במהלך העבודה כאשר הנושא שלהן מתאים. למשל: כאשר עוסקים בעבודת האדמה, אפשר לקרוא את הסיפור של יוסף חיים בארץ הקודש ולבצע את הפעילויות הנלוות.
2. ניתן לשלב בין הכרטיסים העוסקים בפן המדעי לאלו העוסקים בפן התרבותי והאומנותי, זאת כדי לגוון את התכנית ולהדגיש את היותה כּוּלית ואינטגרטיבית.
3. מסלול אקלקטי וזורם לפי העניין שמגלים הילדים או לפי רמת המורכבות של התחום.

בכל מקרה רצוי להתחיל בפתיחה "חגיגית" כשאנו מציעות לשם כך להשתמש בכרטיס הפעילות הנקרא: אנו שייכים לאדמה, ולסיים בכרטיס הנקרא: ולסיום....
כהצעה לשמירת הסדר וההתמצאות אנו מציעים לסדר את הכרטיסים לפי ה-א' ב'.

הכנות והתחלות

הכנת הסביבה הלימודית

במקביל לעיסוק המובנה בתכנית כדאי שהילדים יחיו ויחוו את הנושא באמצעות הסביבה הלימודית שתיווצר בכיתה ובחצר.
מוצע לתלות על קירות הכיתה ולהניח על המדפים חומרים הקשורים לנושא: ספרים, תמונות, מפות, אוסף, של אדמות בתוך קופסאות וכד'... לעצב את הכיתה בצבעי אדמה ובדברים הקשורים לנושא, כגון: כלי-עבודה חקלאיים וכד'....
מומלץ, אם הדבר ניתן, להתחיל בבניית גינה או ערוגה כיתתית. כמו כן, רצוי להקים מעין ארגז אדמה כדוגמת ארגז חול שבתוכו יוכלו הילדים לעמוד על התכונות של האדמה, באמצעות בנייה והקמה של נופים ומקומות.

הכנת הילדים

לפני שמתחילים לעסוק באופן מובנה בנושא כדאי להכין את הילדים ולעורר את סקרנותם.
כדאי לשתף גם את ההורים לפני התחלת העבודה על הנושא, אולי כדאי לשלוח מכתב ולפרט בו את רוח הנושא, ולבקש שיתוף-פעולה רעיוני ואפילו תרומה של חומרים וחפצים שיוסיפו ויעשירו את הנושא, כמו למשל: הצעות לסיורים, או חפצים ישנים שבהם השתמשו בימים עברו כדי לעבד את האדמה.

רעיונות נוספים לביצוע

לפניכם כמה רעיונות שניתן להוסיף לתכנית:

1. כדאי ליצור מדי פעם תערוכות, אירועים או הצגות שבאמצעותם יציגו הילדים לשאר ילדי בית-הספר ולהורים את התקדמותם בנושא.
2. כדאי לאסוף ולעודד את הילדים לאסוף ולהתחלק עם ילדי הכיתה בקטעים מהעיתונות או מאמצעי התקשורת האחרים הקשורים לנושא.
3. מומלץ לערוך סיורים, ביקורים וטיולים הקשורים לנושא, למשל:
ביקור בחווה או בשטח חקלאי, ביקור במפעל להכנת אוכל ממוצרי חקלאות, למשל: בית-בד, מאפייה, בית-חרושת וכד'...
4. אם ניתן, כדאי להזמין לכיתה אנשים העוסקים בתחומים הנוגעים לנושא האדמה, כגון: אומנים, קדרים, חקלאים וכד'...

הערכה

הגדרתה הרחבה של ההערכה היא סוג מסוים של התייחסות לתוצר או לתהליך מנקודות מבט שונות ובממדים שונים.

הערכה מתבצעת בכל מקום ובכל רגע בחיי אדם וחברה.

בתהליכים לימודיים וחינוכיים יש מקום חשוב להערכה. המורה מעריך את התלמידים כדי לבחון האם אכן השיג את אשר שם לעצמו למטרה. כמו כן, כדי לתת ללומדים משוב וכיוון להמשך התפתחותם.

הילד מעריך את עצמו ואת התכנית כדי "ליהנות מפרי עמלו", לתקן את הטעון תיקון וכן בכדי לתכנן לעצמו כיווני שינוי וגדילה.

מוצע ללוות את העבודה בתהליכי הערכה מגוונים:

1. לערוך מעין יומן המורה שיהיה בגדר תיעוד מתמשך ובו תיאור הפעילות, תצפיות על קבוצת הילדים ועל ילדים באופן פרטני. התיעוד יכלול איסוף של מידע ועיבודו וכן הסקת מסקנות בקשר להמשך העבודה. כמו כן, רצוי לצלם את הפעילויות השונות.
2. לבקש מהילדים מדי כמה מפגשים לתת משוב והערכה על עצמם ועל התכנית באופנים שונים:

א. שיחות משוב כיתתיות ואינדיווידואליות.

ב. משוב והערכה בכתב.

ג. בדיקת הידע שהצטבר על-ידי מטלות פתוחות כגון:

- חיבורים שנושאם היא האדמה, למשל: כתבו מכתב למישהו מכוכב אחר ותארו בפניו את האדמה שלנו.
- רשמו חמש עד עשר עובדות שלמדתם במהלך התכנית.
- ציירו ציור שיבטא דברים שלמדנו.
- חידונים.
- וכד'...

ד. כדי להמחיש לילדים את מסלול ההתקדמות כדאי לעצור מדי פעם ולחזור אתם על הנושאים השונים שבהם עסקתם. לקראת סיום כדאי להקדיש שיעור או שניים לסיכום ולחזרה על כל התכנית.

ה. בתום ביצוע התכנית רצוי לבקש מהילדים משוב מפורט בכדי לדעת מה הצליח ומה טעון שיפור לקראת הפעם הבאה.

مدخل

يقوم برنامج «الأرض» على فكرة العمل في سياق الموضوع المعقد ألا وهو العلاقة ما بين الأرض والإنسان، مع إيلاء اهتمام خاص بالجوانب البيئيّة، والأرض والبيئة، والنظرة الثقافية والدينية للأرض، وحاجة البشر كأفراد وجماعات إلى العيش في إقليم، والفنون المتعلقة بالأرض وغيرها. في هذا البرنامج سيتم دمج عناصر معرفية من تخصصات مختلفة وبأبعاد اجتماعية وعاطفية وإبداعية مختلفة.
هذا البرنامج التعليمي مخصص لتلاميذ صفوف الثالث حتى الخامس ويتضمّن كتاب قراءة للتلميذ، بطاقات فعاليات وكراسة إرشاد للمعلم، إضافة إلى مواد إثراء أخرى للمعلم.
وليس صدفة أنّ برنامج «الأرض» هو أحد البرامج التعليمية الأولى التي تم تطويرها في جمعية يدا بيد، فالأرض والعلاقة بها تحتل منزلة كبيرة لدى جميع الشعوب عامة، غير أنها تحتل مكانة خاصة جدا لدى الشعب اليهودي والعربي اللذان يعيشان في البلاد.

السماء لها معان عديدة – فحين تكون «السماء هي الحدود» فهي ترمز إلى الطموح؛ أما «الوصول إلى عنان السماء» فمعناه تحقيق الحلم و«أن تكون في السماء» يعني أن تكون سعيدا.
أما الأرض فهي القاعدة والأساس، هي التراب الذي تحت أقدامنا، وهي الثبات والصلابة. «أن تغرز قدميك في الأرض» معناه أن تكون مع الأرض.
ومن الأرض نحصل على غذائنا الضروري لبقائنا. وفي باطن الأرض يكمن ماضينا ومستقبلنا رغم أن الأرض في الحاضر هي مصدر صراعنا ونزاعنا.
يتناول هذا البرنامج الأرض من جوانب عدة. فهو يتحدث عن العلاقة مع الأرض وعن مدلولاتها في الثقافة اليهودية والعربية وينظر إلى الأرض من منظور أكثر شمولية. ويتطرق البرنامج كذلك لجوانب الأرض التي تمثل مصدرا لجزء من النزاع ويوفر لنا معلومات حول كيفية المحافظة على الأرض من أجل الأجيال القادمة.

يسعدنا أن نتقدم بالشكر لجميع الأشخاص الذين شاركوا في إعداد البرنامج على مساهمتهم المهنية ونتمنى لجميع المشاركين في البرنامج النجاح والتوفيق.

جوزي مندلسون **أمين خلف**
مدراء مشاركون
جمعية يدا يد

مقدمة

ما هو برنامج الأرض؟

«الأرض» هو برنامج دراسي باللغتين: العربية والعبرية، يتناول موضوعا مركزيا هاما شاملا متعدد الوجوه.

موضوع «الأرض» هو موضوع غني مثير من جهة، ولكنه ينطوي من جهة أخرى على تعقيدات سياسية وقيمية وعاطفية. هدف هذا البرنامج هو معالجة الموضوع بشكل متعمّق وبمستوى ملائم للأطفال في سن المدرسة الابتدائية حيث إنّ التوجه هو مواجهة تعقيدات مسألة الأرض وطرح وجهة نظر تتيح الحياة المشتركة على قطعة الأرض الواحدة.

يتطرق البرنامج إلى الجوانب العلمية والثقافية على المستويين، العالمي والمحلي. وسيطّلع التلاميذ خلال البرنامج على معلومات جيولوجية، وبيولوجية، وثقافية، وفولكلورية، وبيئية، وفنية... وغيرها. كما وسيشاركون في عدد كبير من الفعاليات وطرق التعلم المتنوعة.

بالإضافة إلى المعرفة التي سيكتسبها التلاميذ، بمستوياتها المختلفة، سوف يتيح العمل على الموضوع تطوير التفكير ومهارات التعلم، إلى جانب تطوير مهارات حياتية هامة، كالتصنيف، والاختيار، والتعاون، والإبداع... وغيرها. وستطرح أمامهم أيضا إمكانية تعزيز الوعي الذاتي والوعي البيئي.

ذكرت في كل بطاقة فعالية بعض الأهداف والمبادئ التي تقوم عليها الفعالية. غير أنه من الطبيعي أن يحقق التلاميذ والمعلمون المشاركون أهدافا أخرى. صحيح أن البرنامج يشتمل على عدد كبير من الجوانب، ولكنه إلى جانب ذلك مكوّن من وحدات مما يتيح استخدام أجزاء منه.

إطار العمل في برنامج الأرض

هذا البرنامج معد للعمل على مدى عدة أشهر في إطار الموضوع المركزي لصفوف الثالث والرابع والخامس، بل إن جزءا لا بأس به منه ملائم لصفوف السادس.

سوف تخصص كل أسبوع عدة ساعات تعليمية للعمل على موضوع الأرض. ومن المفضل في بعض الأحيان العمل على الموضوع على مدى يوم كامل، بالإضافة إلى الساعة الأسبوعية المنتظمة، وإجراء ما يشبه الماراثونات في مجالات مختلفة تتعلق بالموضوع.

مبادئ وأهداف

ينبع المبدأ الأساس التربوي والقيمي من الفكرة التي تؤمن بها جمعية «يدا بيد». أمامكم عدة نقاط هامة كانت نصب أعين واضعي البرنامج:

- الأخذ بعين الاعتبار تعدّد الثقافات.
- تطوير الأبعاد الشخصية بشكل كلي.
- التكامل بين مختلف جوانب الموضوع.
- التنويع في الأهداف، من أهداف عليا إلى أهداف عملية، ومن اكتساب المعرفة على مستويات مختلفة، إلى تطوير مهارات تعلمية وحياتية.
- التأكيد على التعرف على أشياء جديدة، وعوالم جديدة، واناس جدد، وأماكن وأنماط حياتية.
- التأكيد على القيم والسلوكيات الملائمة لآيديولوجيا التربية ثنائية اللغة:

قيم الاحترام المتبادل، والديمقراطية، والمساواة والتسامح. التعامل باهتمام مع القريب والبعيد، والمشاركة الاجتماعية الفعّالة. وبالإضافة إلى ذلك هناك التفكير الناقد من جهة والإبداعية الفعّالة من جهة أخرى.

- في كل موضوع فرعي عامل معرفي على مستويات مختلفة، من مستوى المعلومة الصغيرة وحتى المصطلحات الكبيرة، وفهم الظواهر والنظريات والمبادئ العامة.
- استنادا إلى المعلومات يجري خلال الموضوع بناء قاعدة عمل على الوعي وعلى عملية التطور والبناء على المستويين، الفردي والاجتماعي.
- في كل موضوع فرعي إمكانيات كثيرة لتعميق المعرفة اللغوية بمستوياتها المختلفة.
- التنويع في طرق التعلم.

- التنويع في اطر التعلم– التعلم الفردي، والتعلم الجماعي، والتعلم الصفي .
- فعاليات مغلقة وفعاليات مفتوحة وأخرى متفرعة .
- التنويع في طرق التعبير، كالحوار، والكتابة، والرسم، والتمثيل، والموسيقى . . . وغير ذلك .
- عمل المشاركين ومشاركتهم .
- التطرق إلى الفوارق بين التلاميذ .
- التخطيط المعياري المفتوح .

تفصيل أجزاء البرنامج

يشتمل البرنامج على:

- مرشد للمعلمات والمعلمين.
- اثنان وأربعين بطاقة فعالية للمعلمين والمعلمات تتناول مختلف جوانب الموضوع. تشتمل البطاقات على خلفية نظرية ومبادئ وأهداف وفعاليات.

تتألف البطاقات من:

- عشر بطاقات مترجمة من العربية إلى العبرية.
- عشر بطاقات مترجمة من العبرية إلى العربية.
- اثنتين وعشرين بطاقة لا تزال باللغة العبرية، وستترجم لاحقا إلى اللغة العربية.
- ست كراسات فعاليات وصور مرفقة تشتمل على قصص محلية عن عرب ويهود في البلاد. كتبت الكراسات باللغتين، العربية والعبرية.
- شريحتين تتضمنان قصصا تفاعلية للأطفال باللغتين، العبرية والعربية.
- نشرة للأطفال تشتمل على فقرات للقراءة وصور ورسومات تصاحب كل بطاقات الفعاليات.

بطاقات الفعاليات للمعلمين والمعلمات

تجسد بطاقات الفعاليات للمعلمين والمعلمات فصول البرنامج ومجالاته المختلفة.
أمامكم تفصيل للمواضيع، كما عبرت عنها بطاقات الفعاليات. تجدر الإشارة إلى أن ترتيب الفصول الوارد هنا تحدد حسب جوانب الموضوع المختلفة وهو ليس ملزما لسير العمل في الصف.

نحن ننتمي للأرض	أهمية الأرض ومكانتها في الثقافات المختلفة.
التّربة، من أنت؟	مركبات الأرض: معادن، ومواد عضوية، وماء وهواء.
مصنع للتربة	كيف ينتج التراب في الطبيعة؟
الجيولوجيا، علم طبقات الأرض	العلم والعلماء الذين يعكفون على دراسة الأرض.
أتربة أشكال ألوان	حول أنواع الأتربة بشكل عام، وحول أنواع الأتربة في البلاد بشكل خاص.
كالرمل الذي على شاطئ البحر	مركبات الرمل، وتكونه واستعمالاته.

تربة القمر	جودة التربة على القمر .
الأرجل في الأرض والرؤوس في السماء	الأرض والنباتات .
هل أنا منغرس أم عالق؟	الطريقة التي تتشبث بها جذور النباتات بالتربة .
تراب بأي ثمن	عن النباتات (المصرّة) على إيجاد التربة وضرب جذورها للعيش فيها .
العالم السفلي	الحيوانات التي تعيش داخل الأرض .
حيوانات بنية اللون، وغيرها	عن طرق التخفي .
بيوت من تراب	عن الحيوانات والبشر الذين يعيشون في بيوت مصنوعة من تراب .
أرضي، أرضك، أرضنا	الإقليمية عند الحيوانات والبشر والجماعات والشعوب .
كيف خلقت الأرض؟	أساطير الشعوب والنظريات المختلفة حول الخليقة .
الأرض في القرآن وفي العلوم	العلاقة بالأرض حسب وجهة النظر الإسلامية، والمسيحية والعلمية .
الإنسان والأرض في الديانة اليهودية	قوانين وفرائض تتعلق بالعلاقة بأرض إسرائيل .
كتاب الرّحلات	البحث عن مناطق واكتشاف ثقافات جديدة .
مصطلحات بالعربية والعبرية	جذور ومعان مشتركة بين كلمات من مجال الأرض، في اللغتين الشقيقتين، العربية والعبرية .
بعرق جبينك تأكل خبزا	عن الزراعة وفلاحة الأرض في الماضي والحاضر والمستقبل .
أمنا الأرض	الأرض ككيان أمومي يلد ويعتني ويحتضن .
الفن الترابي	تيارات فنية حول الأرض ومعانيها المختلفة .
أرض رياضية	عن ملاعب الرياضة المختلفة كتعبير عن التنافس الإقليمي الشخصي والجماعي اللائق المبني على قواعد لعب منطقية واضحة .
أنا الأرض	صفات وتعابير وأبعادها بالنسبة لي .
الأرض ذات جناحين	عن الخيال والأرض .
شجرة الزيتون	كرمز للتشبث طويل الأمد وللجذور الضاربة في الأرض .

يوم الحرث	عيد زراعي يحتفل به كثيرون من العرب.
أدوات فخارية	الفخار مصدره الأرض، وهو يستعمل منذ آلاف السنين لصناعة الأدوات والأواني المنزلية والأدوات الزراعية.
التطريز والأرض	تمتاز كل منطقة قروية في بلادنا بأنواع متميزة من فنون التطريز الفلسطيني على ملابس النساء.
الصبّار	شجرة الصبار هي معلم من معالم بلادنا وكانت تفصل بين حدود الأراضي والحواكير.
حراس الأرض	عن تدمير الأرض بسبب أنشطة الإنسان، والمحافظة عليها.
الطابون	فرن الخبز المشترك في المدينة والقرية.
نشيد الأرض	أغان زراعية وأخرى من الأناشيد الشعبية العربية.
كان يا ما كان...	قصص شعبية عن الأرض والإنسان.

مجموعة من القصص الشعبية المختلفة، وبخاصة قصص شعوب منطقتنا المتعلقة بموضوع الأرض.

حكاية الأرض والجارين

تراب في الحذاء

(إذا شئت يا مَرَا)

السّعادة الحقيقية

الأغنياء والفقراء

ما هي أفضل مهنة؟

خوني همعجيل (خوني الدائري)

أخوَان

وأخيرا فعالية لتلخيص موضوع الأرض

كراسات فعاليات حول القصص

توجد ست كراسات فعاليات حول القصص بالعربية والعبرية. تتناول كل كراسة أحد جوانب الموضوع وتشتمل على قصة مركزية وصور وفعاليات تصاحب القصة.

الإنسان يحب أرضه

قصة الجدة وردة – العلاقة بين الإنسان وأرضه المثمرة.

فن من تراب

قصة الفنان سليمان منصور – إبداع ولعب بالتراب والوحل.

أراض ونباتات

يوسف حاييم في عامه الأول في الديار المقدسة – عن دراسة الأتربة الملائمة للزراعة، وعن التغلغل ونمو النبات في الأتربة المختلفة.

من يُخرج الخبز من الأرض

الكنز – الأرض ككنز وكمصدر غذائي، عملية تحضير الخبز، وعن صعوبة الانقطاع عن الأرض.

الأرض المحروقة– سيراميك

حكاية عين المحبة – التربة الصلصالية والخزف والآثار.

الجغرافيا المحلية والبيئة

لمن الممر –عن الحجارة التي رميت، معضلات في موضوع الإضرار البيئية وخريطة أراض.

أرفقت الكراسات بمجموعة من الصور التي تبين العمل الزراعي الذي يمارسه الفلاح ولوحات من أعمال الفنان سليمان منصور.

شرائح

أرفقت بالبرنامج شريحتان تعرضان قصص الجدة وردة والفنان سليمان منصور، كتابة ولحنا وصورة.

كتبت الشريحتان بلغة مبسطة ملائمة للأطفال مصحوبة بعرض جميل جذاب. الهدف هو تحفيز التلاميذ على قراءة القصة المرتبطة ببرنامج الأرض باللغتين، مع التأكيد على القراءة السليمة واللفظ الصحيح. يجري العمل مصحوبا بسماع صوت مع إمكانيات إجراء بروفات بما يتناسب مع مستوى التلاميذ وكيفية استيعابهم للغة. بالإضافة إلى ذلك توجد في الشرائح روابط مع معنى الكلمات الواردة في النص، وروابط مع المعنى الاجتماعي أو التاريخي للأحداث الواردة في القصة.

مادة قراءة للطلاب

الأرض التي نحيا عليها

مادة القراءة هي عبارة عن مجموعة من حوالي أربعين نصا مرفقا بفصول الأرض. جميع النصوص مترجمة إلى اللغتين، العبرية والعربية. وقد أرفقت النصوص بصور ورسومات.

نصوص القراءة معدة للقراءة الموجهة المشتركة في الصف. وتتطلب مادة القراءة عادة شرحا وتفسيرا إضافيين لبناء قاعدة معلومات للتعمق في الموضوع.

طريقة العمل

نقترح أن يكون مع كل طفل دفتر خاص معدّ لموضوع ومادة قراءة.

في كل درس، أو مجموعة دروس، تختار المعلمة بطاقة فعالية تعبر عن جانب واحد من جوانب الموضوع يبدو لها مناسبا في المرحلة التي يتواجد فيها الصف. تقرأ المعلمة الخلفية النظرية بإمعان ومن الأفضل أن تقرأ المزيد عن الموضوع من مصادر أخرى.

من المفضل قراءة النص الوارد في مادة القراءة المرفقة لبطاقة الفعالية بصوت عال. يمكن القيام بذلك قبل البدء بالفعالية، أو خلالها، أو مع الانتهاء منها كنص داعم وملخص. يكتب التلاميذ في دفاترهم اسم الفصل والحقائق الأساسية المعروضة فيه وبعضا من فعاليات الكتابة والإبداع. تعرض في كل بطاقة فعاليات مختلفة تختار المعلمة منها الأنسب.

تكثر في البرنامج الأفكار ومحفزات التفكير والكتابة.

بموازاة العمل المشترك في الصف يمكن أن نعرض على التلاميذ مهام كتابية في المدرسة أو في البيت.

اقتراحات لمسارات التنفيذ

لا شك أنكم انتبهتم إلى أن البطاقات غير مرقمة . ويعود سبب ذلك إلى أن البرنامج مؤلف من وحدات ولذلك لا يوجد ترتيب ثابت صارم خلاله . يمكن لكل معلم اختيار المواضيع الفرعية كما يشاء . ومع ذلك نود أن نقترح عدة مسارات ممكنة :

١ – يمكن استخدام ترتيب بطاقات الفعالية الوارد في هذا المرشد بحيث يكون المنطق الذي يقوم عليه هو تعلم الجانب العلمي كأساس معرفي في الموضوع . بعد ذلك يمكن أن نعرض على التلاميذ الجانب الإنساني للعلاقة بالأرض، ومن ثم الجانب الثقافي والفني .

يمكن دمج كراسة الفعالية عقب القصص خلال العمل في حال كان موضوعها ملائما . مثلا : عندما نتناول فلاحة الأرض يمكن قراءة قصة يوسف حاييم في الديار المقدسة وإجراء الفعاليات المرافقة .

٢ – يمكن الدمج بين البطاقات التي تتناول الجانب العلمي وتلك التي تتناول الجانب الثقافي والفني ، وذلك للتنويع في البرنامج وللتأكيد على كونه شموليا متكاملا .

٣– مسار انسيابي حسب الموضوع الذي يكتشفه التلاميذ أو حسب مستوى التعقيد والتركيب في المجال .

من المفضل البدء في جميع الحالات بافتتاح «احتفالي» ونقترح لأجل ذلك استخدام بطاقة الفعالية المسماة : نحن ننتمي للأرض، وننهي بالبطاقة المسماة: وأخيرا . . . .
للمحافظة على النظام والاجتهاد نقترح ترتيب البطاقات حسب الأبجدية .

تحضيرات وبدايات

تهيئة البيئة التعلمية

بموازاة العمل المحدد في البرنامج من المفضل أن يعايش التلاميذ الموضوع من خلال البيئة التعلمية التي ستنشأ في الصف وفي الساحة.

نقترح أنن تُعلق على جدران غرفة الصف وأن توضع على الرفوف مواد تتعلق بالموضوع، كالكتب والصور والخرائط وعدد متنوع من الأتربة في علب . . . وغير ذلك. كما نقترح تصميم غرفة الصف بألوان التربة وبأشياء تتعلق بالموضوع، كأدوات العمل الزراعي وغيرها.

كما نفضل البدء، إن أمكن، ببناء حديقة أو مسكب صفي. وحبذا لو أقمنا ما يشبه الصندوق من التراب على غرار صندوق الرمل، يمكن للأطفال الاطلاع داخله على خصائص التربة من خلال بناء مظاهر طبيعية وأماكن مختلفة.

تهيئة التلاميذ

قبل البدء بتناول الموضوع بمبناه المحدد يفضل تهيئة التلاميذ وإثارة حب استطلاعهم.

كما يحبذ إشراك الأهالي أيضا قبل البدء بالعمل على الموضوع، وربما يكون من الأفضل أن نرسل رسالة تفصل روح الموضوع ومطالبة الأهالي بالتعاون الفكري، بل وبالتبرع بمواد وأغراض من شأنها أن تغني الموضوع وتثريه، كجولات مقترحة، أو أغراض قديمة كانت مستخدمة في الماضي في فلاحة الأرض.

أفكار أخرى للتطبيق

أمامكم عدة أفكار يمكن إضافتها إلى البرنامج:

١- يفضل تنظيم العروض والاحتفالات من حين لآخر، بحيث يتسنى من خلالها للطلاب أن يعرضوا لبقية طلاب المدرسة والأهالي مدى تقدمهم في الموضوع.

٢- يفضل تشجيع التلاميذ على مشاركة سائر طلاب الصف في جمع وتقاسم مقاطع من الصحف أو من وسائل الإعلام الأخرى تتعلق بالموضوع.

٣- يفضل تنظيم جولات وزيارات ورحلات تتعلق بالموضوع، مثلا:
زيارة مدرسة زراعية أو منطقة زراعية، وزيارة مصنع لتحضير الطعام من المنتجات الزراعية، كمعاصر الزيتون والمخابز والمصانع الأخرى.

٤- يفضل إن أمكن أن ندعو إلى غرفة الصف أناسا يعملون في مجالات تتعلق بموضوع الأرض، كالفنانين والخزافين والمزارعين، وغيرهم.

تقييم

إن التعريف الواسع للتقييم هو نوع معين من التطرق للمنتوج أو للعملية من وجهات نظر مختلفة وبأشكال مختلفة. يجري التقييم في كل مكان وفي كل لحظة من حياة الإنسان والمجتمع. وفي العمليات التعلمية والتربوية هناك حاجة هامة للتقييم. يقيّم المعلم التلاميذ كي يفحص ما إذا كان قد حقق فعلا الهدف الذي وضعه نصب عينيه. ولتقديم التغذية الراجعة للطلاب ولتوجيههم بشأن استمرارية تقدمهم.

يقيم التلميذ نفسه والبرنامج كي «يتمتع بثمار عمله» ويصحح ما يحتاج إلى تصحيح وليخطط لنفسه اتجاهات التغيير والنمو.

نقترح أن يكون العمل مصحوبا بعمليات تقييم منوعة:

١– إدارة سجل يومي يكون بمثابة توثيق مستمر يشتمل على وصف للفعالية ومراقبة لمجموعة التلاميذ وللطلاب بشكل مفصل. يشتمل التوثيق على مجموعة من المعلومات ومعالجتها وعلى استخلاص النتائج بشأن استمرارية العمل. كما يفضل تصوير الفعاليات المختلفة.

٢– الطلب من التلاميذ من حين لآخر، كل عدة لقاءات، تقديم تغذية راجعة وتقييم لأنفسهم وللبرنامج بأشكال مختلفة:

أ– محادثات تقييم صفية وفردية.

ب– تغذية راجعة وتقييم خطي.

ج– فحص المعلومات المتجمعة من خلال مهام مفتوحة مثل:

- كتابة مواضيع إنشائية حول موضوع الأرض، كأن يكتب التلاميذ رسالة لشخص ما من كوكب آخر يصفون له فيها أرضنا.
- كتابة خمس إلى عشر حقائق تعلموها خلال البرنامج.
- رسم لوحة تعبر عن الأشياء التي تعلموها.
- ألغاز وأحاج.
- غير ذلك.

د– لكي نجسد للطلاب مسار التقدم يفضل أن نتوقف من حين لآخر والعودة معهم على المواضيع المختلفة التي تناولناها.

قبيل الانتهاء من المفضل تخصيص حصة أو اثنتين للتلخيص ولمراجعة كل البرنامج.

هـ– مع الانتهاء من تطبيق البرنامج من المفضل أن نطلب من التلاميذ تغذية راجعة مفصلة لكي نعرف أين نجحنا وأين أخفقنا استعدادا للمرة القادمة.